

Egzemplarz bezpłatny

Publikacja dofinansowana ze środków
Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej w Lublinie

Zespół Lubelskich
Parków Krajobrazowych

Skierbieszowski Park Krajobrazowy

Lublin 2019

Skierbieszowski Park Krajobrazowy

Gdzieś na dalekim wschodzie Polski, w dolinie Wolicy, Wojślawki i Siennicy rozciągają się faliste grzbiety krainy Działów Grabowieckich. Wieją tu ciepłe wiatry ze wschodu przynoszące zapach stepu, rosną dorodne, gonne buczyny, a między nimi leżą żyzne pola, zaś na niezaoranych skrawkach uchowała się jeszcze roślinność kserotermiczna dająca namiastkę wielkiego stepu. Ze szczytów wierzchołów rozciągają się widoki na przestrzenie, których „okiem sokolim nie zmierzysz”. Zachodnia część tej urokliwej krainy od bez mała ćwierć wieku chroniona jest w granicach Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego, o którym opowiada niniejszy przewodnik.

Skierbieszowski Park Krajobrazowy to najmłodszy z 17 parków krajobrazowych województwa lubelskiego. Został utworzony w 1995 roku oddzielnie w dwóch istniejących wówczas województwach: zamojskim (Rozporządzenie Nr 9 Woj. Zamojskiego z dnia 23 stycznia 1995 r. w sprawie utworzenia parku krajobrazowego pod nazwą Skierbieszowski Park Krajobrazowy. Dz. Urz. Woj. Zamojskiego Nr 4, poz. 25 z 1995 r.) i chełmskim (Rozporządzenie Nr 16 Woj. Chełmskiego z dnia 29 grudnia 1995 r. w sprawie utworzenia Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego na terenie województwa chełmskiego. Dz. Urz. Woj. Chełmskiego Nr 10, poz. 83 z 1995 r.). Jest on też największym parkiem krajobrazowym Lubelszczyzny. Ma powierzchnię 35 363,51 ha, zaś jego otulina zajmuje 12 625,30 ha. Park i jego otulina położone są w granicach gmin: Skierbieszów, Sitno, Stary Zamość, Grabowiec i Miączyn powiatu zamojskiego oraz gmin Kraśniczyn, Izbica, Krasnystaw, Siennica Różana w powiecie krasnostawskim. Park został utworzony w celu zachowania walorów przyrodniczych, krajobrazowych, kulturowych, historycznych i turystycznych zachodniej części mezoregionu Działy Grabowieckie, jednego z najwyżej położonych regionów Wyżyny Lubelskiej.

Redakcja: Krzysztof Wojciechowski
Opracowanie tekstu: Krzysztof Wojciechowski
Współpraca: dr Anna Cwener (opisy roślinności),
dr Marcin Kozieł (opis geologiczny Działów Grabowieckich)

Fotografie: Krzysztof Wojciechowski (KW),
Sylwia Wojciechowska (SW), Paulina Swaczyna (PS),
z archiwum Urzędu Gminy Skierbieszów, ze zbiorów Gimnazjum
w Skierbieszowie
Opracowanie mapy: Krzysztof Wojciechowski
Przekład na język ukraiński: Sofija Lohin

© Kartpol, Lublin 2019
© Zespół Lubelskich Parków Krajobrazowych, Lublin 2019

Wydawca:
Kartpol
e-mail: kartpol@kartpol.lublin.pl
tel.: 81 527 29 52, 605 211 263
www.kartpol.lublin.pl

ISBN: 978-83-66378-02-5

Wydano na zlecenie
Zespołu Lubelskich Parków Krajobrazowych
ul. Mieczysława Karłowicza 4, 20-027 Lublin
www.parki.lubelskie.pl

Działy, debry i źródelka, czyli geologia, rzeźba terenu i hydrografia

Do niedawna, zgodnie z podziałem fizycznogeograficznym Polski wg Kondrackiego, Skierbieszowski Park Krajobrazowy w całości położony był na terenie mezoregionu Działy Grabowieckie. Jednak zgodnie z nowym podziałem fizycznogeograficznym (Solon i in., 2018), w wyniku którego doprecyzowano granice mezoregionów, południowe skrawki Parku i jego otuliny położone w gminach: Stary Zamość, Skierbieszów, Sitno i Miączyn leżą w mezoregionie nazywanym obecnie Kotliną Zamojską (dawniej Padół Zamojski). Jednak przeważająca większość Parku nadal leży na Działach Grabowieckich.

Majowy krajobraz Parku (fot. K. W.)

Działy Grabowieckie

Działy Grabowieckie stanowią subregion Wyżyny Lubelskiej. Mają wyraźną granicę południową w postaci krawędzi o charakterze kuesty (z nadbudową lessową), wzdłuż której graniczą z Kotliną Zamojską i Hrubieszowską. Znajduje się tu, w miejscowości Dębowiec, najwyższe wzniesienie, o wysokości 311 m n.p.m., będące maksymalną wysokością Wyżyny Lubelskiej. Na północy granicę mezoregionu stanowi strukturalny stopień hipsometryczny, uwarunkowany zróżnicowaniem litologicznym skał kredowego podłoża i podkreślony miejscami występowaniem lessów, natomiast granicę zachodnią wyznacza dolina Wieprza.

Istotny wpływ na rzeźbę Działów Grabowieckich miały trzeciorzędowe transgresje morskie, po których zachowały się lokalnie płyty osadów oraz dźwigające ruchy tektoniczne, po których pozostały, na wysokości 240-300 m n.p.m., zrównania plioceńskie, jako najstarsze formy rzeźby. Cechą charakterystyczną współczesnej rzeźby jest równoległy układ dolin (Siennicy, Wojsławki i Wolicy) i garbów (działów) międziodoliny, co jest konsekwencją ułożenia skał podłoża kredowego o różnej odporności. Garby zbudowane są z opok i opok marglistych, natomiast doliny wypreparowane zostały w miękkich marglach. Wysokości względne (deniwelacje) osiągają miejscami 100 m, zaś nachylenia

Faliste Działy Grabowieckie koło Marcinówki (fot. K.W.)

stoków niekiedy 15-20 stopni. Garby w większości pokryte są lessom o miąższości zwykle 10-15 m. Pod pokrywą lessową zachowały się miejscami gliny zwałowe ze starszych zlodowaceń plejstocenijskich.

Less jest drobnoziarnistą, miękką skałą osadową, zbudowaną z ziarenek kwarcu z domieszką skaleni i węglanów, naniesioną przez wiatr w warunkach zimnego i suchego klimatu ostatniego zlodowacenia. Średnia intensywność akumulacji lessu 30-15 tys. lat temu wynosiła 1 mm/r. Na wierzchołkach powstały wówczas płytkie niecki peryglacjalne i zagłębienia bezodpływowe (wymoki). W wyniku wahań klimatu w końcu zlodowacenia, ok. 13-10 tys. lat temu, przy dużej podatności lessów na rozmywanie, bezleśne wówczas pokrywy lessowe ulegały rozcinaniu z łagodzeniem zboczy rozcięć przez procesy denudacyjne. Powstała sieć suchych dolin erozyjno-denudacyjnych z rozgałęzieniami dolinek nieckowatych, skutkująca falistością rzeźby. Takie ukształtowanie powierzchni zostało utrwalone

przez roślinność leśną w holocenie. Na początku były to lasy iglaste typu tajgi, a następnie liściaste grądy.

Wylesianie i użytkowanie rolnicze, zapoczątkowane w młodszej epoce kamienia (neolit) kilka tysięcy lat temu, stworzyło warunki do rozcinania den i zboczy suchych dolin siecią młodych rozcięć erozyjnych – wąwozów. Ich intensywny rozwój przebiegał etapami w miarę rozwoju rolnictwa od późnego średniowiecza, wskutek spływu wody podczas roztopów i gwałtownych ulew, zwłaszcza w tzw. „małej epoce lodowej” (XVII-XIX w.). Użytkowanie rolnicze, z wadliwym często układem pól i dróg gruntowych, umożliwia współczesny rozwój wąwozów, toteż w niektórych z nich możemy spotkać aktywne żłobiny oraz studnie i kotły sufozyjne. Utrwalone zwykle lasem grądowym wąwozy różnych typów, od V-kształtnych debrzy, do płaskodennych parowów, tworzą rozgałęzione systemy. Największą gęstość, 2-4 km/km², osiągają w centrum mezoregionu, pomiędzy dolinami Wojsławki i Wolicy.

Majowy krajobraz Parku (fot. K. W.)

Krajobraz rolniczy (fot. K.W.)

Pojedynczo zwykle występują wąwozy drogowe o skrzynkowym przekroju, nazywane głędocznicami. Drogi gruntowe, położone na stokach użytkowanych rolniczo, stanowią linie spływu powierzchniowego, co prowadzi do ich erozji, zwłaszcza podczas intensywnych opadów. Średnie tempo pogłębiania dna osiąga kilka centymetrów rocznie, przez co zbocza nie nadążają z rozwojem, tworząc wysokie na kilka metrów, niemal pionowe ściany. Inne formy antropogeniczne spotykane na Działach Grabowieckich, to skarpy rolne (wysokie miedze na stokach) oraz nasypy i groble w dolinach rzecznych.

Wąwozy i parowy będące skutkiem erozji wodnej, którym podlegały lessy nazywane są na terenie Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego **debrami**. Rozmieszczone są na całym jego terenie, jednak najgłębsze i najbardziej malownicze znajdują się w Lesie Bonieckim (rez. Głęboka Dolina i uroczysko Baraniec), w Lesie Pańska Dolina, na północnych krawędziach doliny Wolicy koło Sulmic i Zabytowa

oraz na północnych stokach doliny Wojsławki koło Brzezin, Zastawia, Wolicy. Inne doniedawna charakterystyczne elementy rzeźby terenu Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego są dziś coraz rzadziej spotykane. Mowa tu o głędocznicach, które wraz z wysokimi miedzami i mozaikowatym układem pól „padły ofiarą” regulacji i komasacji gruntów. A jeszcze przed trzema dekadami stanowiły nieodłączny element krajobrazu Parku nadając mu „roztoczański charakter”.

Cały obszar Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego znajduje się w zlewni Wieprza. Główne arterie wodne Parku to: **Wolica** płynąca przez jego centralną część i **Wojsławka** w części północnej. Mniejsze rzeki to: **Potok Farena** na południu – dopływ Łabuńki, **Marianka** lewy dopływ Wolicy i **Milutka** – lewy dopływ Wojsławki. Rzeki Parku zostały niemal na całym swoim biegu uregulowane, zaś ich doliny zmeliorowane. Dziś jednak z uwagi na mniejsze zapotrzebowanie na siano i nie najlepsze funkcjonowanie insty-

Krajobraz poźniwny w okolicach Iłowca (fot. K.W.)

Debry w Uroczysku Baraniec (fot. K.W.)

tucji odpowiedzialnych za utrzymanie rowów i przepustów na wielu odcinkach doliny rzek powtórnie dziczeją stając się coraz bardziej atrakcyjne dla zwierząt.

Teren Parku jest bardzo ubogi w otwarte zbiorniki wód. Naturalnych zbiorników o takim charakterze, nie licząc niewielkich sadzawek zwanych tu „**kryniami**” praktycznie nie ma. Krynice natomiast spotkamy m.in. w Łaziskach, Huszczce Dużej, Dębowcu, Łukaszówce, Iłowcu. Naturalny charakter ma także zarastające oczko wodne położone na południe od Kraśniczyna. Sztuczne zbiorniki wodne to głównie **stawy**. Ich niewielkie kompleksy zachowały się w Bończy, Kolonii Orłów Murowany oraz Hajownikach i „na Dulniku” należącym dziś do Skierbieszowa oraz w samym Skierbieszowie. Duże kompleksy stawów znajdowały się niegdyś w Stryjowie i Łaziskach. Obecnie nie istnieją. Poza tym w dolinie Wojsławki, w otulinie Parku położony jest zbiornik retencyjny w Tuligłowach, w budowie znajduje się duży zbiornik na Milutkiej

w Czajkach. Mniejsze zbiorniki wykorzystywane rybacko spotkamy w Broczówce i Sulmicach. Naturalny charakter zachowały także niektóre **starorzecza**, powstałe niestety w sposób nienaturalny – odcięte od rzeki na skutek prac melioracyjnych. Jedno z cenniejszych starorzeczy doliny Wolicy znajduje się koło Stryjowa.

Skierbieszowski Park Krajobrazowy nie może natomiast narzekać na brak źródeł. Obok Krzczonowskiego Parku Krajobrazowego jest to **najbardziej „uźródlonny” ze wszystkich lubelskich parków krajobrazowych**. Badania wykazały, że w samym tylko dorzeczu Wolicy występuje 165 czynnych źródeł. Do najbardziej wydajnych należą te, położone na terenie Parku: w Łaziskach (28,0 l/s) i w Majdanku (27,2 l/s). Źródła Parku

Rzeka Wolica (fot. K.W.)

Źródełko św. Jana Nepomucena w Orłowie Murowanym (fot. K.W.)

mają różnorodny charakter. Są to źródła **podboczowe** jak w Łaziskach, **dolinne** – w Iłowcu, Sławęcinie, Rozdołach, Hajownikach, Szorcówce, Orłowie Murowanym, Łukaszówce, a nawet **artezyjskie** – w Huszczce Dużej. Wiele z nich znajduje się w lasach: Baraniec, Podwysokie, niektóre to źródła śródpolne (Cecharka czy źródła koło Broczówki). Wiele ze źródeł Parku ma także znaczenie historyczne i religijne (o czym w rozdziale o wartościach historyczno-kulturowych). Osobliwością parku są najwyżej położone na Lubelszczyźnie **źródła górne i wierzchówkowe poziome wodonośnego** położonego na wysokości powyżej 280 m n.p.m. (do 298 m n.p.m.) w Dębowcu.

Źródło artezyjskie w Huszczce Dużej (fot. K.W.)

Te co rosną, skaczą i fruują – słów kilka o florze i faunie

Szata roślinna Parku jest zróżnicowana i w historii uległa znacznym zmianom. Prof. Dominik Fijałkowski oznaczył na tym terenie 1130 gatunków roślin naczyniowych i 115 zespołów roślinnych. Charakterystycznymi jednostkami fizjonomicznymi są większe i mniejsze kompleksy leśne rozrzucone w miarę równomiernie na terenie całego Parku (lasu zajmują w sumie ok. 20% jego powierzchni). Formacją roślinną odróżniającą lasy Parku od reszty Lubelszczyzny są **lasy bukowe występujące tu na granicy zasięgu buka**. Są one odrębne od buczyn Roztocza i innych obszarów Polski. Drzewostany są dorodne (zwłaszcza w okolicach Łazisk, Zabytowa i Pańskiej Doliny) drzewa dorastają do 30 m wysokość. Rosną one na stanowiskach gładowych stąd runo ma taki właśnie charakter. Rosną tu: przyłuszczki, zawilce, przebiśniegi, kokorycze, rutewki, miodunki, konwalijki dwulistne, zaś z rzadszych gatunków: podkolan biały i zielonawy i gnieźnik leśny.

Innymi cennymi zbiorowiskami Parku są **murawy z roślinnością ciepłolubną**. Występują one na odsłoniętych nasłonecznionych stokach dolin rzecznych i wąwozów w okolicach Sławęcina, Iłowca,

Zalesia, Broczówki, Drewnik, Wolicy Uchańskiej, Chomęcisk, Czajek. To właśnie w tych zbiorowiskach występują najcenniejsze i najrzadsze gatunki roślin w Parku: wisienka stepowa, zawilec wielkokwiatowy, miłek wiosenny, powojnik prosty, storczyk purpurowy i inne. W dolinie Wolicy (zwłaszcza w okolicy Hajownik) występują **żyzne łąki z gatunkami rzadkich storczyków**: krwistego, plamistego i kruszczyka błotnego. Niektóre gatunki z flory Parku są wpisane do Polskiej Czerwonej Księgi Roślin. Są to: wisienka stepowa, róża francuska, kosaciec bezlistny i turzycza delikatna.

Roślinność Parku obszerniej została opisana w dziale: *Nie tylko park krajobrazowy, czyli inne formy ochrony przyrody*.

Świat zwierzęcy Parku jest zróżnicowany. Co prawda lasy, które są głównymi ostojami różnorodności biologicznej nie są dominującym siedliskiem, nie mniej jednak nie mniejsze znaczenie ma tu mozaikowość siedlisk i ich przenikanie się co sprzyja tworzeniu się bogatych w gatunki stref ekotonowych.

Wśród owadów na uwagę zasługują różnorodne gatunkowo zespoły bezkręgowców (motyli i pająków) związane z murawami ciepłolubnymi, wciąż jeszcze nie do końca zbadane. Na murawach a także na polach uprawnych żyje tu w dużej liczbie jaskrawo ubarwiony pająk

Buczyna w Lesie Łaziskim (fot. K.W.)

Obuwik pospolity - najpiękniejszy storczyk Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego (fot. K.W.)

Kwiatostan storczyka purpurowego (fot. K.W.)

Paź królowej - najpiękniejszy motyl Parku (fot. K.W.)

– **tygrzyk paskowany**. Wśród rzadkich chrząszczy związanych ze starodrzewami dębowymi należy wymienić **jelonka rogacza** szczególnie często spotykanego w okolicach Kornelówki. Jest to jeden z najrzadszych i jednocześnie najpiękniejszych krajowych chrząszczy. Owady zaopatrzone w okazałe rozmiary „rogi” wyglądają bardzo efektownie. Nie mniej ciekawym jest innych chrząszczy – **rohatyniec nosorożec** również związany z drzewami, jednak jego larwy spotykane są także w stertach trocin w tartakach. Pośród motyli rzucają się w oczy zwłaszcza różne gatunki rusałek: pokrzywnik, pawik, admirał. Najpiękniejszym motylem spotykanym na terenie Parku jest **paź królowej** związany z roślinami baldaszkowatymi, zwłaszcza z koprem. Najrzadszym zaś jest **czerwończyk nieparek**. Spośród motyli nocnych spotykane są różne gatunki **niedźwiedziówek**.

Świat płazów najliczniej reprezentują **żaby trawne i zielone**. Rza-

dziej spotykane są **ropuchy: szara**, a zwłaszcza **zielona** oraz **grzebiuszka ziemna**. Na terenie Parku można spotkać także jedyną krajową żabę, która potrafi poruszać się po gałęziach i łodygach – seledynowo zieloną **rzekotkę drzewną**. Najrzadszym przedstawicielem płazów bezogonowych jest **kumak nizinny** natomiast płazy ogoniaste reprezentuje w Parku **traszka zwyczajna**.

Gady są reprezentowane przez przedstawicieli dwóch podrzędów: jaszczurek i węży oraz jednego rzędu – żółwi. Na terenie Parku występują trzy gatunki jaszczurek. Pospolitszymi gatunkami są: **jaszczurka zwinka**, której efektowne samce przykuwają

Wisienka stepowa (fot. K.W.)

uwagę swą intensywną zielonością zwłaszcza w okresie godowym (przez to bardzo często nazywane są przez ludzi jaszczurkami zielonymi) oraz **padalec** – jaszczurka beznoga. Ów drugi gatunek spotykany jest przede wszystkim w lasach. O wiele rzadszym przedstawicielem jest mniejsza i delikatniejsza w budowie **jaszczurka żyworodna**. Z podrzędu węży występują na terenie Parku tylko dwa gatunki. Jest to rzadsza **żmija zygzakowata**. Na terenie Parku spotyka się dwie formy barwne – „klasyczną” siwoszarą z czarnym znamieniem Kaina, oraz miedzianą z ciemniejszym zygzakiem. Należy przypomnieć, że żmija jest jedynym gatunkiem jadowitym w naszej herpetofaunie. Jednak jad żmii nie jest groźny dla zdrowego człowieka, poza tym żmija nie atakuje jeśli nie jest sama zaatakowana. W przypadku ugryzienia należy użyć surowicy lub zgłosić się do lekarza. W żadnym wypadku nie należy żmii zabijać gdyż jest to gatunek ściśle chroniony, a poza tym w rozumieniu ludzkim jest też

Padalec - beznoga jaszczurka (fot. K.W.)

Samiec jaszczurki zwinki (fot. K.W.)

żmija gatunkiem pożytecznym, żywi się bowiem gryzoniami. Drugim przedstawicielem węży jest **zaskroniec** – gatunek niejadowity. Gad ma ubarwienie oliwkowozielone z ciemną głową i charakterystycznymi jasnymi (często żółtymi) plamami „za skroniami”, czyli w tylnej części głowy. Podobnie jak żmija lubi tereny raczej podmokłe jednak wygrzewa się, jak wszystkie gady na powierzchniach nasłonecznionych np. głązach czy drogach, co niestety często przyląca życiem ginąc pod kołami jadących samochodów. Najrzadszym i bez wątpienia najciekawszym gadem spotykanym na terenie Parku jest „starzec z bagien” – **żółw błotny**. Choć Skierbieszowski Park Krajobrazowy to teren wybitnie niesprzyjający gatunkom wodno-błotnym, to jednak żółw był spotykany w jezioru koło Kraśniczyna. Jedną z największych w Europie populacji tego gada występuje na Polesiu Lubelskim, jednak z uwagi na jego żywotność (żyje ponad 100 lat) i obecność sieci rzecznej

Myszolów zwyczajny - najpospolitszy drapieżnik Parku (fot. K.W.)

gatunek ten rozprzestrzenia się i na mniej sprzyjające obszary jak Działy Grabowieckie.

Najbogatszą i najbardziej różnorodną grupą kręgowców są na terenie Parku ptaki. Na ich różnorodność ma wpływ mozaikowość krajobrazu i obecność różnorodnych biotopów. Najcenniejszymi gatunkami są te, które podlegają ochronie międzynarodowej. Mimo, że na obszarze Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego nie została utworzona ani jedna ostoja ptasiej sieci Natura 2000, to jednak gniazduje na jego terenie co najmniej 18 gatunków wpisanych do załącznika I Dyrektywy Ptasiej. Są to: bąk, bocian biały, bocian czarny, trzmielojad, błotniak stawowy, błotniak łąkowy, derkacz, rybitwa czarna, puszczyk uralski, zimorodek, dzięcioł czarny, dzięcioł białoszy, dzięcioł średni, świergotek polny, muchołówka mała, muchołówka białoszyja, gąsiorek i ortolan. Prócz tego najprawdopodobniej gniazduje w granicach Parku także **orlik krzykliwy** a z całą pewnością jest on terenem jego żerowania. Innym rzadkim

gatunkiem, wokół gniazd którego wyznacza się strefy ochronne jest **bocian czarny**. Jego biały kuzyn nie jest liczny na terenie Parku, ale w wioska położonych w dolinach parkowych rzek zawsze znajdzie się od jednego do kilku jego gniazd. W ostatnich latach zwiększyła się także ilość obserwacji żurawi. Wzrost ich populacji i postępujące dziczenie dolin rzecznych Parku dają szansę na to, że ten piękny gatunek tutaj się zagnieździ. Najpospolitszym z drapieżników jest **myszolów** zasiedlający wszystkie kompleksy leśne Parku, a jego gniazda znajdowane były także w niewielkich powierzchniowo zadrzewieniach. Prócz niego z większych ale o wiele rzadszych drapieżników stwierdzono **gołębiarza** i jego mniejszego kuzyna **krogulca**, **błotniaka stawowego** – w dolinach rzek, niewielkiego i zwinnego sokolika **kobuza** – m.in. w okolicach wsi Topola, oraz **pustułkę**. Na przelotach obserwowano największego z naszych drapieżników – **bielika**, a z rzadszych gatunków **kanię czarna i rudą**. Drapieżniki nocne reprezentują dwa najpospolitsze

Bocian czarny, jeden z nierzadkich ptaków Parku (fot. K.W.)

Gąsiorek - ptak terenów otwartych (fot. K.W.)

gatunki: **puszczyk i uszatka zwyczajna**. Stwierdzono także występowanie **plomykówki i pójdzki**. Zaskoczeniem była obserwacja **puszczyka uralskiego**. Blaszkodziobe reprezentowane są przede wszystkim przez krzyżówki, które gniazdują już nawet na terenie wiosek. Inne ptaki wodne, o wiele rzadsze to m.in. kokoszki wodne i wodniki stwierdzone m.in. na dawnych stawach w Łaziskach oraz brzęczki. Z rzadkich gatunków należy wymienić również **dudka** oraz błękitnego **zimorodka** występującego w dolinie Wolicy (Dulnik) i Wojsławki. Tu także stwierdzono występowanie **dzięcioła zielonego**. Rzadkimi mieszkańcami lasów są **mucholówki małe** obserwowane m.in. w Lesie Łaziskim. Gniazdują w nim także **mucholówki białoszyje**. Do gatunków związanych z siedzibami ludzkimi zaliczają się rozpowszechnione na terenie całego Parku: **pliszki siwe, kopciuszki, mazurki i dymówki**. W Parku mamy zresztą komplet krajowych gatunków

jaskółek. Prócz wspomianej dymówki występuje tu także **oknówka i brzegówka**, dla której od 2018 roku prowadzone są czynne zabiegi ochronne na stanowiskach w okolicach Hłowca i Łazisk. Warto wspomnieć także o awifaunie pól. Wciąż, choć bardzo rzadko spotyka się na polach **kuropatwy i przepiórki** oraz znacznie częstsze bażanty. Pola są też pełne drobnych śpiewaków: **trznadli, potrzęszczy, pliszek żółtych, skowronków, pokląskw**. Rozpowszechnionym gatunkiem jest **gąsiorek**, poza tym na kilku stanowiskach (m.in. w okolicach Hajownik i Marcinówki) stwierdzono **srokosza**.

W teriofaunie Parku brak jedynie największych „skrajności”, wiadomo bowiem ponad wszelką wątpliwość, że nie występuje na jego terenie żubr

Piaskownia z norkami brzegówek w okolicach Topoli (fot. K.W.)

Łoś – coraz częstszy gość w Parku (fot. K.W.)

Wiewiórka (fot. K.W.)

Tama i rozlewisko bobrowe w Łaziskach (fot. K.W.)

i niedźwiedź. Jednak już **łoś**, choć raczej nie na stałe, to jednak na terenie Parku regularnie się pojawia, przy czym niekiedy w kilkusobnikowych grupach w tym także byki z pięknym porożem. Z innych kopytnych występuje na obszarze Parku **jeleń**, **sarna** oraz **dzik**. Największym drapieżnikiem jest **wilk**, który na stałe nie występuje w granicach Parku ale regularnie się pojawia. Stałymi mieszkańcami są za to mniejsze drapieżniki: wszędobyłski **lis** i coraz liczniejszy **borsuk**. Stwierdzono także występowanie imigranta ze wschodu – **jenota**. Prócz borsuka występują także inni przedstawiciele łasicowatych. Największym z nich jest **wydra**, której obecność potwierdzona została nad rzekami Parku. To także **łasica**, którą spotkać możemy i w lesie i w pobliżu zabudowań ludzkich, **kuna domowa** zwana kamionką, która – zgodnie ze swoją nazwą – trzyma się blisko siedzib ludzkich oraz nie mniejszy i nie mniej nielubiany „domator” – **tchórz zwyczajny**. Zaś tumak, czyli **kuna leśna**, również wierna swojej nazwie, żyje przede wszystkim w lasach. Zwierzęta owadożerne reprezentowane są przez rozpowszechnione gatunki takie jak: **kret**, **jeź wschodni** czy **ryjówka aksamitna**. Fauna nietoperzy na terenie parku jest słabo zbadana. Wiadomo, że występuje tu **gacek brunatny**. Natomiast fauna gryzoni reprezentowana jest przez szerokie spektrum gatunków poczynając od największego europejskiego gryzonia – **bobra**, który lokalnie zaczyna być

gatunkiem problemowym. Największe jego tamy możemy obserwować w okolicach dawnych stawów we wsi Łaziska. Bobry zbudowały tu kilka tam w tym jedna o wysokości ponad 1 metra. Innymi gryzoniami związanymi z obszarami wodnymi są: **piżmak** i **karczownik** – oba występują na terenie Parku. Z większych gryzoni należy wymienić sympatyczną i lubianą przez wszystkich (bo nie znają jej „czarnych stron”) **wiewiórkę**, która zakłada gniazda nawet na drzewach w obejściach ludzkich. Leśne gryzonie reprezentowane są przez gatunki pospolite jak **mysz leśna** jak i rzadkie. Do tej drugiej grupy należą m.in. gryzonie żyjące w dziuplach lub zajmujące skrzynki lęgowe. To niewielka **orzysznic** i większa, z puszystym ogonem popielata ... **popielica**. Największym gryzoniem pól jest niegdyś pospolity **zając szarak**. I dziś występuje on na terenie całego Parku jednak spotkania z nim nie są wcale takie częste. Innym rozpowszechnionym gryzoniem polnym jest **chomik europejski**. Grunty lessowe sprzyjają kopaniu nor przez tego trójkolorowego gryzonia. Dawniej, okresowo w latach 80-tych występowała na terenie Parku suseł perełkowany na trzech śródpolnych koloniach w okolicach Bończy, Rozdół i Starej Wsi. I mimo, że obecnie nie stwierdzono obecności tego gatunku w granicach Parku, to jednak rosnąca populacja gatunku daje nadzieję, że może znów ten rzadki gryzoń zawita na skierbieszowskie pola.

Nie tylko park krajobrazowy, czyli inne formy ochrony przyrody

Przyroda parku chroniona jest także w ramach innych form ochrony przyrody, które położone są w jego granicach. Niektóre z nich są starsze niż sam Park, inne zaś mają rangę europejską. Do tych ostatnich należą właśnie obszary Natura 2000, których w Parku (w całości lub części) znajduje się aż 5. Wszystkie to ostoje siedliskowe.

Obszary Natura 2000

Obszar Drewniki obejmuje fragment lasu oraz przylegające do niego zbocza nad niewielkim ciekim wodnym - Milutką – dopływem Wojsławki. W obszarze przeważają gleby brunatne, jedynie w miejscach odsłonięcia podłoża kredowego wykształcają się rędziny. Głównym przedmiotem ochrony w obszarze jest grąd subkontynentalny *Tilio-Carpinetum betuli* (siedlisko 9170) z panującym w drzewostanie bukiem i grabem. W runie rosną gatunki charakterystyczne tj.: turzyca orzęsiona, gwiazdnica wielkokwiatowa, marzanka wonna, zawilec gajowy, gajowiec żółty, żankiel zwyczajny. Częste są także gatunki chronione: buławnik wielkokwiatowy, wawrzynek wilczełyko, kopytnik pospolity, gnieźnik leśny, listera jajowata. Na podłożu

Puszcza bukowa w Lesie Orłowskim (fot. K.W)

wapiennym rośnie obuwik pospolity (gatunek „naturowy” o kodzie 1902). Na zboczach w miejscach odświeżenia podłoża kredowego występują murawy kserotermiczne (siedlisko 6210). Na odłogach, w środkowej części obszaru, wykształciły się inicjalne murawy z dominującym omanem wąskolistnym. Na skraju lasu zachowały się niewielkie skrawki zespołu omanu wąskolistnego *Inuletum ensifoliae* z ostrożnikiem panońskim. Najlepiej wykształcone murawy występują na odświeżonym zboczu o ekspozycji południowej. Na glebach płytkich wykształcił się *Inuletum ensifoliae* z posłonkiem rozestłanym, turzycą niską,

głowienką wielkokwiatową, pajęcznicą gałęzistą, leńcem pospolitym i in.

Obszar Las Orłowski PLH 060061 zajmuje powierzchnię 367 ha i obejmuje wschodnią część większego kompleksu leśnego o tej samej nazwie. Głównym przedmiotem ochrony w obszarze jest typowy dla Działów Grabowieckich grąd z panującym w drzewostanie bukiem i grabem. W runie oprócz gatunków charakterystycznych dla grądów: turzycy orzęsiona, gwiazdnica wielkokwiatowa, marzanka wonna, zawilec gajowy, gajowiec żółty, żankiel zwyczajny, pojawiają się

także gatunki typowe dla buczyn – żywiec gruczołowaty i buławnik wielkokwiatowy. Natomiast w dnach głębokich wąwozów wykształcają się wilgotne grądy i łągi *Ficario-Ulnetum* z gatunkami preferującymi siedliska żyzne wilgotne tj. ziarnopłon wiosenny, śledziennica skrętolistna, czworolist pospolity i podagrycznik pospolity. W miejscach suchszych, na glebach zasobniejszych w węglan wapnia wykształca się ciepła odmiana grądu *Tilio-Carpinetum melittetosum*, składem gatunkowym nawiązująca do dąbrowy świetlistej. W lesie występują także gatunki chronione: wawrzynek wilczczyko, gnieźnik leśny, listera jajowata, sromotnik bezwstydnny i obuwik pospolity. Na skraju lasu na podłożu wapiennym wykształcają się zarośla kserotermiczne, zbiorowiska okrajkowe oraz wąski pas murawy. W zaroślach utrzymują się fragmenty *Inuletum ensifoliae*. Natomiast na granicy lasu i pól znajduje się dobrze zachowane zbiorowisko z dominacją kłosownicy pierzastej i ożanki właściwej *Brachypodio-Teucrietum*. W murawach i zaroślach rosną rzadkie gatunki tj. len złocisty i zaraza alzacka.

Obszar Horodysko zajmuje powierzchnię 3 ha, położony jest koło wsi Iłowiec i obejmuje strome zbocze, wychodnię skał kredowych, na którym wykształciły się zbiorowiska roślinności ciepłolubnej: murawy kserotermiczne i subpannońskie zarośla stepowe *Prunetum fruticosae* (siedlisko 40A0). Występujący w tym

obszarze płat wisienki stepowej jest dobrze wykształcony i zachowany, jest najlepszym reprezentantem siedliska tego typu w Polsce. Wisienka stepowa tworzy zwarte, osiagające 100% pokrycie, zarośla, zajmujące ponad 3 ary powierzchni. Wisience towarzyszą charakterystyczne dla zespołu gatunki: perz siny, macierzanka Marschalla, czyściec prosty, szalwia łąkowa i ożanka właściwa. Murawy występujące na zboczu zwanym Horodyskiem reprezentują typowe dla Lubelszczyzny zbiorowisko z kłosownicą pierzastą i ożanką właściwą. Poza dominującą kłosownicą pierzastą w murawie rosną m.in. szalwia łąkowa, przytulia właściwa, fiołek kosmaty, pierwiosnka lekarska, pajęcznica gałęzista, lucerna sierpowata. Murawa na zboczu Horodysko jest jednym z kilkunastu znanych w Polsce, stanowiskiem kostrzewy makutrzańskiej *Festuca macutrensis*, gatunku wpisanego do Polskiej Czerwonej Księgi Roślin.

Obszar PLH 060058 Dolina Wolicy obejmuje środkowy odcinek doliny rzeki Wolicy, dopływu Wieprza oraz dwa niemal prostopadłe do głównej doliny zbocza, wychodnie skał kredowych w pobliżu miejscowości Żuków i Wolica Uchańska. Zasadniczym przedmiotem ochrony w obszarze jest starodub łąkowy (kod 1671) oraz występująca w rzece ryba różanka (kod 1134). W dolinie rzeki ochronie podlegają różne typy zbiorowisk łąkowych oraz zarośla wierzbowe

Obszar Natura 2000 Horodysko jest jednocześnie użytkiem ekologicznym (fot. K.W.)

i łągi. W wyżej wyniesionych partiach doliny występują ubogie świeże łąki użytkowane ekstensywnie (siedlisko 6510) z rajgrasem wyniosłym, złocieniem właściwym i komonicą zwyczajną. Znaczną część obszaru zajmują wilgotne łąki ze związku *Calthion palustris*, w tym, co raz rzadziej spotykane w Polsce, zbiorowiska z rdestem wężownikiem, ostrożniem łąkowym, ostrożniem siwym i kuklikiem zwisłym. W miejscach, gdzie do doliny uchodzą niewielkie ciekiki niosące wody z pobliskich źródeł wykształcają się młaki niskoturzycowe *Caricetum davalianae* (siedlisko 7230) z kruszczykiem błotnym. W sąsiedztwie młak zachowały się niewielkie ubogie fragmenty zmiennowilgotnych łąk

trzęślicowych *Molinion* (siedlisko 6410) W starorzeczu koło Dulnika wykształca się zbiorowisko z osoką aloesowatą, grążelem żółtym, żabiścikiem pływającym i rzęsami (siedlisko 3150). W dolinie zachowały się również niewielkie fragmenty łągów olszowo-jesionowych *Fraxino-Alnetum* (siedlisko 91E0) z olszą czarną. Mimo znacznego przekształcenia roślinności (na skutek melioracji prowadzonych w latach 60-tych ubiegłego wieku) nad Wolicą spotkać można rzadkie i chronione gatunki roślin, prócz wspomnianych wcześniej staroduba łąkowego i kruszczyka błotnego będą to: pełnik europejski, kukułka krwista i szerokolistna, bobrek trójlistkowy, ciemiężycza zielona, groszek błotny i in.

Natomiast na kredowych zboczach wykształciły się murawy ksero-

termiczne oraz subpannońskie zarośla stepowe. Na zboczu koło Kolonii Żuków jest to murawa z kłosownicą pierzastą, ożanką właściwą, głowienką wielkokwiatową i pajęcznicą gałęzistą. Na zboczu koło Wolicy Uchańskiej oprócz inicjalnych zbiorowisk murawowych zachował się płat murawy *Inuletum ensifoliae* z omanem wąskolistnym i ostrożniem pannońskim. W murawach tych oprócz wisienki karłowatej rosną dwa gatunki wpisane do Polskiej czerwonej księgi roślin: róża galicyjska i storczyk purpurowy.

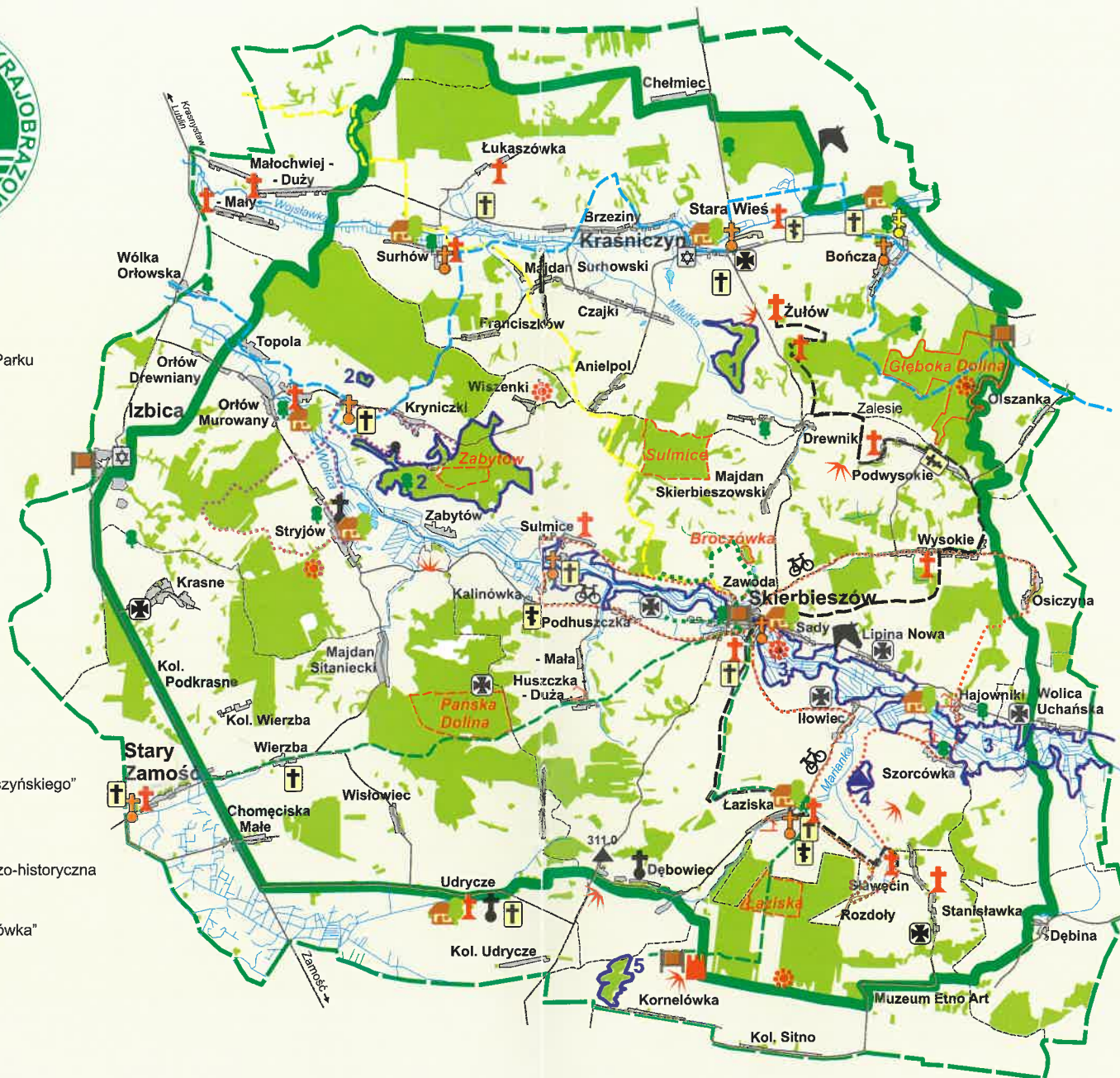
Obszar Kornelówka PLH 060091 obejmuje niewielki, 28 ha śródpolny las. Został utworzony w celu ochrony jednej z większych na Lubelszczyźnie populacji jelonka rogacza (kod 1083). Drugim przedmiotem ochrony jest niezwykle bogata gatunkowo, ciepła odmiana grądu subkontynentalnego. Drzewostan budują w nim głównie: dąb szypułkowy, buk zwyczajny i grab pospolity. W runie dominują: marzanka wonna, kopytnik pospolity, gajowiec żółty, miejscami barwinek pospolity oraz miodownik melisowaty. Towarzyszą im liczne gatunki rzadkie i chronione: lilia złotogłów, orlik pospolity, okrzyń szerokolistny, gorysz alzacki, groszek wschodniokarpacki. O bogactwie lasu świadczy też występowanie siedmiu gatunków storczyków: obuwika pospolitego, kruszczyka szerokolistnego, podkolanu zielonawego, listery jajowatej, buławownika wielkokwiatowego i czerwonego oraz storczyka purpurowego.

Do otuliny Parku przylega od zachodu **obszar Izbicki Przełom Wieprza PLH 060030** obejmuje przełomowy odcinek doliny Wieprza od Tarczyniech do Krasnegostawu. Rzeka zachowała tu naturalny charakter, tworzy liczne meandry, zastoiska i starorzecza.

Rezerwat przyrody

Na terenie Parku istnieją dwa rezerwaty przyrody, zaś od szeregu lat planowane jest utworzenie jeszcze czterech.

Rezerwat stepowy Broczówka został utworzony w 1989 roku w celu ochrony zbiorowisk kserotermicznych z rzadkimi z chronionymi gatunkami roślin stepowych. Zajmuje on powierzchnię 6,17 ha na stoku wzgórza o wysokości względnej ok. 40 m i wystawie południowo-zachodniej. W dolnej i środkowej części zbocza na powierzchni widoczne są margle kredowe, które w wyższych partiach stoku pokryte są warstwą lessu osiagającą kilka metrów grubości. Na lessach wytworzyły się gleby brunatne, zaś na marglach kredowych – rędziny. Górne partie zbocza i szczyt wierzchowiny, gdzie opoka kredowa pokryta jest grubą warstwą lessu, zajmuje las grądowy *Tilio-Carpinetum*. Drzewostan tworzy tu grab z domieszką buka. W warstwie krzewów dominuje leszczyna, miejscami obficie, występuje wawrzynek wilczełyko.

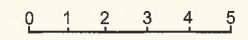
Legenda:

- Granica Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego
- Granica otuliny Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego
- Granica obszaru NATURA 2000:
 1. PLH060059 Drewniki
 2. PLH060061 Las Orłowski
 3. PLH060058 Dolina Wolicy
 4. PLH060060 Horodysko
 5. PLH060091 Kornelówka

- Rezerwat przyrody
- Projektowany rezerwat przyrody
- Pomnik przyrody ożywionej
- Pomnik przyrody nieożywionej
- Użytek ekologiczny

- Szlaki turystyczne
- Szlak Ariański
 - Szlak "Po Działach Grabowieckich"
 - Szlak "Śladami Księdza Stefana Wyszyńskiego"
 - Szlak im. Tadeusza Kościuszki
 - Skierbieszowska Trasa Rowerowa
 - Pieszno-rowerowa ścieżka przyrodniczo-historyczna "Stryjowskie wąwozy"
 - Ścieżka edukacyjno-spacerowa "Skierbieszów-Dulnik-Zawoda-Broczkówka"
 - Rzeki
 - Lasy
 - Główne drogi
 - Granice gmin
 - Miejscowości

- Kościół, kościół zabytkowy
- Cerkiew
- Kaplica
- Cmentarz katolicki
- Cmentarz prawosławny
- Kirkut
- Cmentarz wojenny
- Zespół parkowo-dworski
- Grodzisko, kurhan
- Wieża widokowa
- Tablica informacyjna Zespołu Lubelskich Parków Krajobrazowych
- Wiatka
- Stadnina koni
- Punkt widokowy
- Najwyższe wzniesienie Wyżyny Lubelskiej (Góra Dębowiec)

Opracował: Krzysztof Wojciechowski

Rezerwat stepowy Broczówka (fot. K.W.)

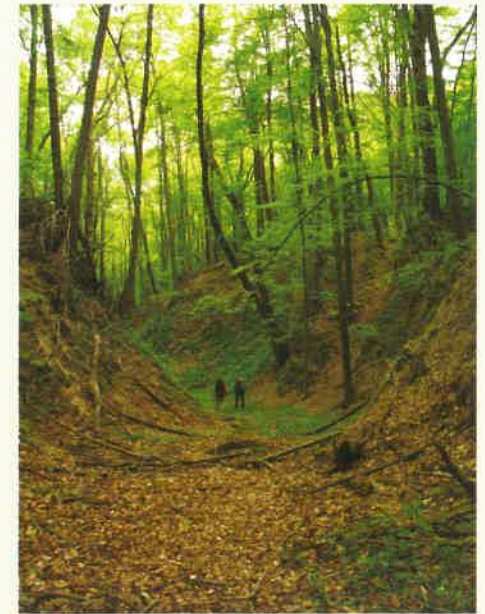
W głębokich jarach lessowych, w miejscach intensywnego spływu powierzchniowego wód wykształcają się fragmenty wilgotnego grądu nawiązujące do łągu wiązowo-jesionowego *Ficario-Ulmetum*. Najcenniejsze na terenie rezerwatu są murawy kserotermiczne. Na płytkiej glebie, najczęściej w centralnych częściach polan wykształca się zespół omanu wąskolistnego *Inuletum ensifolie*. W zespole tym dominuje oman wąskolistny, duży udział mają także turzyca niska, ostrożeń pannoński, leniec pospolity i marzanka barwierska. Na stosunkowo głębszej glebie, na niewielkich powierzchniach wykształca się bardziej mezofilny

zespół rutewki mniejszej i szalwi łąkowej *Thalictro – Salvietum pratensis*.

Na terenie rezerwatu występuje blisko 200 gatunków roślin naczyniowych, wiele z nich to gatunki rzadkie i chronione, np.: wiśnia karłowata, aster gawędka, dzwonek syberyjski, ostrożeń pannoński, zawilec wielkokwiatowy. W przeszłości występowały tu także: żmijowiec czerwony, storczyk kukawka, len złoty, miłek wiosenny, kosaciec bezlistny, róża galicyjska i in. Zanikły one na skutek sukcesji naturalnej, obecnie w rezerwacie prowadzone są zabiegi ochrony czynnej mające na celu zachowanie pozostałych cennych zbiorowisk roślinnych i gatunków.

Rezerwat krajobrazowy Głębocka Dolina położony w okolicach wsi Bończa utworzono w 1996 roku w celu zachowania malowniczych wąwozów oraz lasów grądowych z bukiem występującym na granicy zasięgu. Zajmuje on powierzchnię 289,12 ha. W grubej pokrywie lessowej ukształtowała się tu gęsta sieć rozcięć erozyjnych w postaci dolin i wąwozów, które mają długość kilku kilometrów i głębokość kilkunastu metrów. W dnach najgłębszych dolin odsłaniają się skały kredowe. W drzewostanie dominuje buk zwyczajny z grabem zwyczajnym, klonem jaworem, brzozą brodawkowatą i niekiedy znacznym udziałem sosny zwyczajnej. Warstwę krzewów tworzy głównie leszczyna, trzmielina brodawkowata i dereń świdwa. W runie rosną głównie zawilec gajowy, turzyca orzęsiona, przylaszczka pospolita, kopytnik pospolity, niekiedy barwinek pospolity. Z gatunków chronionych w rezerwacie spotkać można wawrzynek wilcze лыko, parzydło leśne, gnieźnik leśny.

Warto przypomnieć, że na terenie Parku planowano utworzenie 4 rezerwatów leśnych, których celem byłaby ochrona „kresowych” stanowisk buka. Były to rezerваты: „Łaziska”, „Pańska Dolina”, „Zabytów” i „Sulmice”. Jednak nie doszło do ich utworzenia zaś obszary niektórych z nich dziś już nie przedstawiają wartości przyrodniczych na tyle cennych

W rezerwacie Głębocka Dolina (fot. K.W.)

Pomnikowy dąb w parku w Surhowie (fot. K.W.)

Topola o rozmiarach pomnikowych nad źródłem w Łukaszówce (fot. K.W.)

Pomnikowe lipy w parku w Łaziskach (fot. K.W.)

by warto je było objąć ochroną rezerwatową. Natomiast wartości takie przedstawia na pewno fragment lasu położonego na północ od wsi Zabytów, gdzie rośnie skupisko buków oraz przedstawiciele innych gatunków drzew będących pomnikami przyrody lub mających rozmiary pomnikowe. Rosną one na zboczach głębokiej debry i na krawędzi wierzchowy i dają wyobrażenie o tym jak wyglądały lasy Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego w czasach kiedy ludzka ingerencja w nie była nieznaczną.

Z innych form ochrony przyrody występujących na terenie Parku należy wymienić użytk ekologiczny i pomniki przyrody. **Użytkiem ekologicznym jest Horodysko** koło Hłowca. Obejmuje on ochroną stanowisko wisienki stepowej.

Większość **pomników przyrody** to stare drzewa rosnące w parkach podworskich w: Łaziskach, Skierbieszowie, Surhowie, Orłowie Murowanym, Stryjowie, Bończy. Są to przeważnie lipy drobnolistne, rzadziej dęby, buki czy klony. Ciekawostką była limba rosnąca w parku w Łaziskach. Obecnie jednak drzewa tego już nie ma. Status pomników przyrody posiada także płat roślinności stepowej koło Zalesia oraz grupa modrzewi polskich koło Kraśniczyna. Status pomnika przyrody nieożywionej posiada zaś **zespół źródeł w Kryniczku**.

Świątynie, cmentarze, dwory i młyny, czyli nieco o wartościach historyczno-kulturowych

Ziemie te przez wieki były terenami pogranicznymi. Początkowo było to pogranicze polsko-ruskim związanym z Grodami Czerwieńskimi, później zaś była to już tylko strefa przenikania się etnosów: polskiego i ruskiego (ukraińskiego) w granicach jednej Rzeczypospolitej.

Znajdują się tu liczne stanowiska archeologiczne jednak do najstarszych obiektów widocznych w terenie należą **kurhany** i grodziska. Nieopodal Stryjowa w lesie Pańska Dolina znajduje się kurhan z okresu kultury strzyżowskiej (przełom III i II tys. BC). Jest to pierwszy w całej Małopolsce kurhan pewnie datowany na ten okres. W okolicach Wiszenek znajduje się z kolei **kopiec wczesnośredniowieczny** jak się szacuje z okresu X-XI wieku. Kurhan pochodzący najprawdopodobniej z okresu

Ruiny zamku w Orłowie Murowanym, rys. M.E. Andriolli

Kościół w Surhowie (fot. K.W.)

kultury mierzanowickiej (2300-1700 BC) znajduje się na południu Lasu Siteńskiego. Na terenie Parku zlokalizowane są także dwa grodziska. Z XIV wieku pochodzi **grodzisko** zwane Zamczyskiem, w dolinie Wolicy koło Skierbieszowa. Tutaj stała rezydencja biskupów chełmskich w okresie, kiedy Skierbieszów był miastem biskupim. Obecnie jest to teren zagospodarowany turystycznie. W rezerwacie Głęboka Dolina znajduje się natomiast **grodzisko Kukawka** (znane także jako grodzisko Bończa) z okresu wczesnego średniowiecza. Uważa się, że było to miejsce gdzie kryli się przed najeźdźcami mieszkańcy okolicznych wsi. Przestało istnieć na skutek gwałtownego pożaru. Jedyne w granicach Parku ruiny zamku rycerskiego znajdują się w Orłowie Murowanym. Był to **zamek murowany** wzniesiony na krawędzi doliny Wolicy przez Andrzeja i Hieronima Trojanów w II poł. XVI wieku. Jego malownicze ruiny rysował w XIX wieku Michał Elwiro Andriolli.

Kościół w Skierbieszowie (fot. K.W.)

Kościół - dawna cerkiew prawosławna w Kalinówce (fot. K.W.)

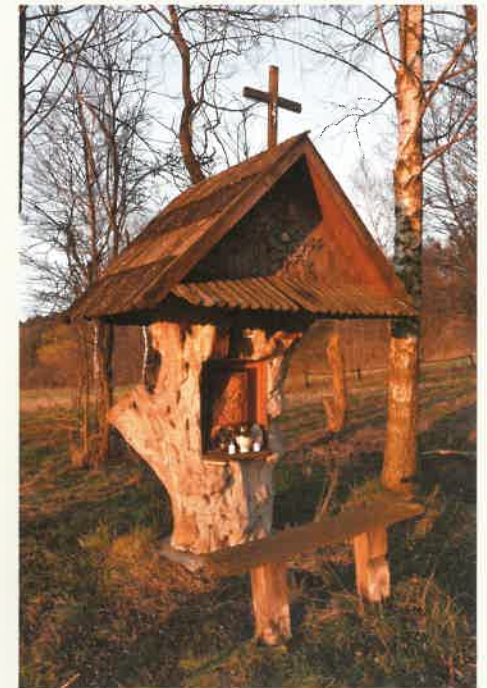
Neoromański kościół w Orłowie Murowanym (fot. K.W.)

Nie brak na terenie Parku zabytków sakralnych. Najstarszy kościół znajduje się w **Bończy** (XVI w.) zbudowany przez Mikołaja Sienickiego jako zbór ariański. Z XVII w. pochodzi **kościół w Skierbieszowie**. Z tego okresu pochodzi także kaplica w **zespole dworsko parkowym w Udryczach** (również zbudowana jako ariańska). W **Surhowie** znajduje się **kościół** wybudowany w latach 20. XIX w. w stylu klasycystycznym przez Cieszkowskich. Szereg kościołów na terenie Parku to dawne cerkwie: prawosławne bądź jeszcze unickie. Do tych ostatnich należy **kościół w Starej Wsi** (pocz. XIX w.). Cerkwiami prawosławnymi były obecne kościoły w **Kalinówce** (II poł. XIX w.) i **Łaziskach** (pocz. XX w.). Jako kościoły katolickie budowane były już w XX wieku świątynie w: **Orłowie Murowanym** (piękny neoromański obiekt z fundacji testamentalnej Kajetana hrabiego Kickiego) oraz **kaplica pw. Św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Łaziskach** (lata 30. XX w.). W tej mało atrakcyjnej wizualnie świątyni znajduje się przywieziona z Lisieux **alabastrowa figura św. Tereski**. Kaplica ta ufundowana przez Świdzińskich była przed wojną lokalnym sanktuarium św. Teresy. Wiele świątyń katolickich wzniesiono już po II wojnie światowej. To kościoły i kaplice w: **Udryczach**, **Dębowcu**, **Podwysokiem**, **Stanisławce**, **Stryjowie**, **Krasnem**, **Małochwieju Dużym**, **Kornelówce**. Natomiast jako cerkwie prawosławne funkcjonują na

terenie Parku jedynie dwa obiekty. Jest to **XIX-wieczna cerkiew w Bończy** i kaplica cmentarna na cmentarzu w **Wólce Kraśniczyńskiej**. Urokliwymi obiektami są kapliczki, zwłaszcza te ocienione drzewami lub zlokalizowane nad źródłkami. Nieodparty urok ma **kapliczka poświęcona Prymasowi Stefanowi Wyszyńskiemu w uroczysku Braniec** koło Żułowa oraz druga pięknie położona na wzniesieniu w **Marcinówce**. W **Łukaszówce** obok źródła, w którym miał się ukazać św. Łukasz znajduje się kapliczka w cieniu olbrzymiej topoli czarnej. Podobnie urokliwym miejscem jest **Źródło Zjawienia w Sławęcinie**, nad którym w XIX wieku stała kaplica prawosławna. Obecnie jest to miejsce zagospodarowane turystycznie, gdzie stoi gustowna kapliczka wykonana z pnia wierzby. W **Orłowie Murowanym** znajduje się z kolei **źródło św. Jan Nepomucena** z figurą tego Świętego oraz św. Antoniego Padewskiego. Na terenie Parku znajduje się kilka figur św. Jana Nepomucena. Jedna z nich stoi w **Rozdołach Kolonii** – o dziwo daleko od wody. Okazuje się jednak, że została tam ona przeniesiona z **Jarosławca**. Inne Nepomuki znajdziemy m.in. w **Majdanie Sitanieckim** (dawniej rosła obok niego wielka, pomnikowa lipa), w **Wierzbie** a także w **Huszczce Dużej**. Ten jest osobliwy został bowiem ufundowany przez potomków osadników niemieckich sprowadzonych na te tereny przez ordynatów zamojskich w XVIII wieku.

Cerkiew Opieki Matki Bożej w Bończy (fot. K.W.)

Kapliczka przy Źródle Zjawienia w Sławęcinie (fot. K.W.)

Cmentarz wojenny w Starej Wsi (fot. K.W.)

Obiektami sakralnymi są także cmentarze. Na terenie Parku, w Kraśniczynie jest miejsce, w którym prawdopodobnie znajdował się **cmentarz muzułmański**. Najwięcej cmentarzy to **cmentarze rzymskokatolickie**. Znajdziemy je w: Surhowie, Starej Wsi, Bończy, Orłowie Murowanym, Starym Zamościu, Udryczach, Skierbieszowie, Kalinówce, Łaziskach, Niektóre z nich „wchłonęły” stare **cmentarze prawosławne** lub unickie, jak to się stało w Skierbieszowie. Nie brak też cmentarzy prawosławnych, które znajdują się osobno, zagubione gdzieś w polu lub przy drodze. Tak jest w Łaziskach, Kalinówce, Podwysokiem (tutaj cmentarz prawosławny w okresie międzywojennym był wykorzystywany jako **polskokatolicki**). Na terenie Parku i jego otuliny zachowały się także dwa **kirkuty** – w Izbicy i Kraśniczynie. Bolesnymi ranami po licznych walkach, które toczyły się na tym terenie w czasie wojen światowych i powstań są cmentarze wojenne i pomniki. Z **okresu I wojny światowej** zachowały się cmentarze w:

Pańskiej Dolinie, Popławach, Wolicy Uchańskiej, na Dulniku, Stanisławce, Starej Wsi, Krasnem, Hajownikach, Lipinie Nowej. Śladami po tragicznej historii II wojny światowej są **mogily i pomniki** w Skierbieszowie, Wiszenkach, Kryniczkach, Huszczce Dużej, Wierzbie, Starym Zamościu, Krasnem, Majdanie Sitanieckim, Izbicy, Orłowie Drewnianym, Kraśniczynie.

Na terenie Parku w przeszłości znajdowało się wiele dworów, pałaców i folwarków. Do dziś zachowały się niektóre z nich. Najstarszym dworem jest położony na granicy Parku, w **Udryczach dwór wzniesiony w XVIII wieku**. W zespole dworskim znajduje się też stary park oraz kaplica (XVII w.) i oficyna, a na południe od założenia znajdują się ruiny barokowej kaplicy. Dwór został wzorcowo odremontowany i obecnie udostępniany gościom i turystom. Na uwagę zasługują dwory i place w dolinie Wojstławki: **pałac Zofii i Pawła Cieszkowskich w Surhowie** z początku XIX w. oraz dwór w Bończy również z XIX wieku. Obecnie w obu funkcjonują Domy Pomocy Społecznej. W dolinie Wolicy

Pomnik pomordowanych w Olszance (fot. K.W.)

zachował się piękny **pałac wybudowany przez Kajetana hrabiego Kickiego w Orłowie Murowanym** wraz oficynami i dużym parkiem. Na południowym brzegu dolny zachowały się już obecnie ruiny **dworu Smorczewskich w Stryjowie**. Tamtejszy park jest bardzo zaniedbany, jednak kaplica grobowa (niestety również w stanie pół-ruiny) wciąż zachwyca swymi zdobieniami w stylu mauretańskim. W dość dobrym stanie zachował się XIX-wieczny dwór w Kalinówce. Na szczególną uwagę zasługuje zaś **dwór Świdzińskich** z pocz. XX w. w Łaziskach. Jest on gruntownie wyremontowany, jego otoczenie jest uporządkowane. Obiekt jest obecnie (2019r.) wystawiony na sprzedaż.

Na terenie Parku znajdują się także interesujące obiekty związane z działalnością rolniczą i przetwórczą. W Łaziskach stoi **spichlerz sprzed ponad 100 lat** (1910 r.) oraz budynki **gorzelnii**. **Młyny** znajdziemy nad Wolicą w Orłowie Drewnianym i Hajownikach. Pozostałości **cegielni**, która dawniej doskonale prosperowała zostały się w **Stryjowie**. W Izbicy zaś znajdowała się słynna **klinkiarnia**. W Wojciechowie koło Kraśniczyna funkcjonowała już w XIX wieku **Fabryka Mebli Giętych**. W niektórych wioskach Parku stoją jeszcze charakterystyczne **suaszarnie do chmielu** (jeszcze w latach 80. ub. wieku było to znane zagłębie chmielarskie). Zabytkowymi już obiektami są także **kuźnie**, których niegdyś znajdowało się po kilka na jednej wsi.

Dwór Świdzińskich w Łaziskach (fot. K.W.)

Kaplica grobowa w Stryjowie (fot. K.W.)

Młyn w Hajownikach (fot. K.W.)

Ponad 100-letni spichlerz w Łaziskach (fot. K.W.)

Piękna ziemia rodzi pięknych ludzi, przyciąga ich i ochrania jeśli potrzeba. Nie brakło takich zacnych ludzi także na terenach, które dziś wchodzą w skład Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego.

Jednym z nich był **Mikołaj Siennicki** (ur. ok. 1520 r., zm. 1581r.), arianin żyjący w XVI wieku podkomorzy chełmski, wielokrotny marszałek sejmu, związany z Janem Zamoyskim, mówca, rzecznik tolerancji, rzecznik praw szlachty, prawnik współtwórca artykułów henrykowskich i Trybunału Koronnego. Zwany był polskim Demostenesem. To on wybudował ok. 1577 r. zbór ariański w Bończy (obecnie jest to kościół katolicki), w którym też i został pochowany. Tablica poświęcona Mikołajowi Siennickiemu znajduje się na południowej ścianie nawy głównej.

Z Orłowem Murowanym związany jest jego właściciel **Kajetan hrabia Kicki** (1803-1878), ziemianin, filantrop, rzecznik szerzenia oświaty wśród włościan, doskonały gospodarz i człowiek o szerokich i nowoczesnych poglądach. Był on m.in. rzecznikiem wykorzystywania fotografii (przypominam żył w XIX wieku) w popularyzowaniu piękna ojczyzny w tym terenów, które dziś są położone w Skierbieszowskim Parku Krajobrazowym. Wskazywał nawet konkretne miejsca na terenie wcho-

dzącym do Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego z których widok fotografią ujęty rzeczywisty urok piękna przedstawiać może i które najojętniejsze nawet usposobienie, przez poczucie istotnego piękna z uspienia poruszyć będą zdolne. Był budowniczym istniejącego do dziś w Orłowiu Murowanym pałacu, w którym jednak nie mieszkał, żył bowiem w skromnych warunkach w jednej z oficyn pałacu. Na mocy jego testamentu wybudowano w latach 20. XX wieku kościół neoromański w Orłowiu Murowanym oraz szkołę w oddalonym od tych terenów Sobieszynie nad Wieprzem. W testamencie zapisano także budowę domu ludowego w Orłowiu Murowanym. Spoczywa w kryptach kościoła w Sobieszynie.

Właścicielem Skierbieszowa był w II połowie XIX wieku **Faustyn Mościcki** (1835-1895) herbu Ślepowron, ziemianin wywodzący się z północnego Mazowsza, powstaniec styczniowy. Był on ojcem **Ignacego Mościckiego** (1867-1946), później-

Prezydent Ignacy Mościcki podczas wizyty w Skierbieszowie, fot. ze Zbiorów Gminajum w Skierbieszowie

szego profesora i prezydenta II Rzeczypospolitej Polskiej. Faustyn Mościcki spoczywa na cmentarzu parafialnym w Skierbieszowie. Na jego grobie stoi wysoki obelisk dobrze widoczny na wjeździe do miejscowości od strony Hłowca. Syn Faustyna Ignacy, mimo, że również urodzony na północnym Mazowszu dzieciństwo swoje spędził w Skierbieszowie. Po latach w swojej autobiografii wspominał: *w czasie wakacji spędzonych na wsi jeździłem konno i polowałem namiętnie w obszernych lasach skierbieszowskich... letnią porą zjeżdżali do nas goście z bliska i z daleka a podczas każdorazowych wakacji szkolnych panował wszechwładny gwar i wesołość w dworze skierbieszowskim. Odnosiło się wrażenie, że żadna troska nie ma tu dostępu.* Dnia 19 czerwca 1927 roku już jako Prezydent II RP odwiedził kraj lat dziecinnych. Wizytę tę również wspominał ze wzruszeniem. Przed wojną Szkoła Powszechna w Skierbieszowie nosiła jego imię.

Ze Skierbieszowem związana była także poetka i pisarka **Maria Niklewiczowa** (1892 -1985), jego ostatnia właścicielka. Nazywana była „dobrą Panią” ponieważ była bardzo życzliwa dla ludzi, pomagała przy porodach itp. Jeden z jej synów (Wacław) zginął w walce z Niemcami i pochowany jest w Surhowie, zaś drugi – Wojciech – jest autorem projektu pomnika poświęconego ofiarom II wojny światowej ma cmentarzu

Grób Faustyna Mościckiego na cmentarzu w Skierbieszowie (fot. K.W.)

w Skierbieszowie. Po wojnie mieszkała w Krakowie, ale w listach do mieszkańców Skierbieszowa pisała: *Teraz kiedy zaczęła się śliczna wiosna, tak wczesna w tym roku, nieraz myślami i sercem zaglądam do kochanego Skierbieszowa, odwiedzam ludzi i miejsca pamiętne, czasem nawet wracają w snach. Ale już ich w tym życiu nie zobaczę, bo sił nie ma na podróże i dalej Skierbieszowa już nigdy nie zobaczę, a nieraz mi się śni.* Jest autorką licznych powieści dla dzieci. Akcja jednej z nich - „Hetman Kuba” – rozgrywa się w okolicach Skierbieszowa w czasach potopu szwedzkiego.

Pośród dobrych i gospodarnych ziemian, do których miały szczęście te tereny koniecznie należy wspomnieć **Romana Świdzińskiego h. Półkozic** (1850-1920), właściciela Łazisk, który kupił majątek od Skawińskich

w 1888 r. za 80 tys. rubli. Był on szkolnym kolegą Bolesława Prusa (mieszkali razem na stacji przy ul. Olejnej w Lublinie). Następnie razem studiowali w puławskim Instytucie Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa i w Szkole Głównej w Warszawie. Majątek Łaziska był zelektryfikowany i posiadał kanalizację. Za sprawą Świdzińskiego uruchomiona została pierwsza linia autobusowa łącząca Zamość z Lublinem. Planował też założenie fabryki dachówek. Sprowadził inżynierów, którzy badali gliny wokół Łazisk. Zajmował się działalnością innowacyjną. Za racjonalne prowadzenie dwóch dużych pasiek i udogodnienie uła systemu Lewickiego na Wystawie Rolniczo-Przemysłowej w Lublinie w 1901 roku została nagrodzony medalem srebrnym wielkim. Zajmował się również badaniem okolicznego folkloru. Badania te zostały opublikowane w 1902 roku w miesięczniku geograficzno-etnograficznym „Wisła” (Świdziński Roman, Przyczynki ludoznawcze

Roman Świdziński, dziedzic Łazisk

Obraz Stefana kardynała Wyszyńskiego w jednej z kapliczek na szlaku jego imienia (fot. K.W.)

z gm. Skierbieszów w powiecie zamojskim, „Wisła” 1902, t. 16, z. 3.) pisał w nich m.in., że: *Mieszkańcy wsi Skierbieszowa, Łazisk, Sławęcina i Suchodębia mówią przeważnie czystym językiem polskim ... włosy mają jasne, temperament flegmatyczny. Rodziny mają liczne, a stan zdrowia wszystkich wyborny.* Dziedziczką Udrycz była zaś w II połowie XIX wieku **Teresa Kicka** (przed 1786-1861), osoba nieco zapomniana, która pozostała we wspomnieniach najbliższych jako: „piękna, inteligentna i zaangażowana w sprawy Rzeczypospolitej kobieta”. W publikacjach o dziejach Udrycz zachowały się wzmianki, że Teresa w 1812 roku modliła się w udryckiej kaplicy o zdrowie dla księcia Józefa Poniatowskiego, z którym miała być zaręczona. W czasie Postania Listopadowego zorganizowała w Warszawie szpital dla żołnierzy, w jej mieszkaniu przebywali także dowódcy Powstania: gen. Jan Skrzynecki, gen. Jan Krukowiecki. Ostatnie lata życia po

powrocie z Paryża Teresa Kicka spędziła w udryckim dworze, gdzie zmarła w 1861 roku. Jej grób na cmentarzu w Starym Zamościu nie zachował się.

Z terenami Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego związani są także liczni duchowni, znani w środowisku regionalnym ale i ogólnopolskim a nawet międzynarodowym – tak żyjący jeszcze, jak i ci, których Pan powołał już do siebie. W tej pierwszej grupie należy wymienić **ks. infułata Grzegorza Pawłowskiego**, urodzonego jako Jakub Hersz Griner w Zamościu. Uratowany z Holokaustu został po wojnie księdzem katolickim i posługuje Polonii i pielgrzymom w Izraelu. Okrutny los związał go z Izbicą, gdzie na tamtejszym kirkucie w zbiorowej mogile spoczywają jego rodzice, tam również przygotował grób dla siebie... Sławęcina to to rodzinna miejscowość **o. prof. Andrzeja Derdziuka OFM Cap.**, kapucyna, profesora i prorektora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, wieloletniego rektora Wyższego

o. Zygmunt Kozar OP

Seminařium Duchownego o.o. kapucynów w Lublinie. W Sławęcinie urodził się i wychował jego starszy brat **ks. dr Eugeniusz Derdziuk**, kustosz Sanktuarium Nawiedzenia NMP w Krasnobrodzie, Kapelan Honorowy Papieski i egzorcysta diecezji zamojsko-lubaczowskiej. Pośród kapłanów, którzy odeszli najbardziej znanym był bez wątpienia **Stefan kardynał Wyszyński** (1901-1981). Przebywał na tej ziemi wielokrotnie. Przed wojną w Żułowiu pisał doktorat i odpoczywał, w czasie wojny ukrywał się w wielu miejscowościach obecnego Parku: Żułowiu, Podwysokiem, Marcinówce, Sławęcinie, Surhowie, po wojnie zaś, już jako biskup lubelski wizytował tutejsze parafie: Skierbieszów, Kalinówka, Łaziska, przy czym tę ostatnią powołał do istnienia swoim dekretem z dnia 26 VI 1946. W Majdanie Skierbieszowskim z kolei urodził się **o. Zygmunt Kozar OP** (1937-2003), dominikanin, misjonarz w Ukrainie, który jeszcze w latach 70. i 80. XX w. nielegalnie wwoził na teren Związku Radzieckiego literaturę religijną, modlitwinki, książki itp. Potem posługiwał w Latyczowie, zaś 8 września 1990 roku osiadł w Fastowie pod Kijowem. Tam przebywał do końca życia posługując i remontując tamtejszy kościół. Zmarł w Katowicach, ale został pochowany na cmentarzu polskim w Fastowie. Otrzymał tytuł Honorowego Obywatela Fastowa i do dziś jest tam wspomniany jako „Nasz kochany Ojciec”.

Pieszko, rowerem i ... na koniu, czyli turystyka w Parku

Skierbieszowski Park Krajobrazowy jest doskonałym miejscem do uprawiania aktywnej turystyki. Infrastruktura turystyczna, która choć nie dorównuje jeszcze takim turystycznym regionom Lubelszczyzny jak Polesie, Roztocze czy okolice Kazimierza Dolnego jest jednak sukcesywnie rozwijana.

Zwiedzanie Parku umożliwiając szlaki piesze i rowerowe oraz różnego rodzaju ścieżki poprowadzone po jego terenie. Przez teren Parku przebiegają cztery szlaki piesze:

Skierbieszowski Park Krajobrazowy dla turystów (fot. S.W.)

Żółty szlak „Ariański” – biegnie od strony Krasnegostawu poprzez Surhów, Majdan Surhowski i Anielpol do Skierbieszowa. Wskazane jest jednakże rozpatrzenie jego wariantów prowadzących do Bończy i do Udrycz gdzie znajdują się zabytki ariańskie.

Szlak zielony „Po Działach Grabowieckich” – prowadzi po południowej części Parku od Starego Zamocia przez Wierzbę, Pańską Dolinę, Huszczkę Dużą, Skierbieszów, Suchodębie, Łaziska do Kolonii Kornelówka. Szlak ten zdecydowanie nie wyczerpuje możliwości ukazania piękna Działów Grabowieckich i również wskazane są warianty jego poprowadzenia po innych częściach Parku i poza nim.

Szlak niebieski im. Tadeusza Kościuszki – przebiega z kolei po północnej części Parku od Wólki Orłowskiej poprzez: Topołą, Orłów Murowany, Kryniczki, Surhów, Kraśniczyn, Bończy, Olszanekę i dalej na wschód aż do nadbużańskiej Dubienki.

Szlak czarny „Śladami Księdza Stefana Wyszyńskiego” – położony jest w całości w granicach Parku. To szlak „celowy” utworzony w 2014 roku z inicjatywy gminy Skierbieszów i Fundacji św. Kiliana. Szlak ma za zadanie zaznajomienie z miejscami związanymi z obecnością ks. Stefana Wyszyńskiego w czasie II wojny światowej oraz bpa lubelskiego Stefana Wyszyńskiego po wojnie. Szlak ma ok. 30 km i rozpoczyna się w Żułowie. Następnie biegnie przez uroczysko Baraniec, Zalesie, Podwysokie, Wysokie, Sady, Skierbieszów, Suchodębie, Łaziska do Sławęcina gdzie przy Źródleku Zjawienia się kończy. Na szlaku znajdują się 2 kapliczki, izba pamięci ks. Stefana Wyszyńskiego oraz 11 tablic informacyjnych. Konieczne jest przedłużenie szlaku do Stanisławki, gdzie również ksiądz Wyszyński ukrywał się w czasie II wojny światowej a po wojnie jako biskup odwiedzał tę wioskę. Znajduje się tam miejsce pamięci jemu poświęcone.

Miłośnicy dwóch kółek mają możliwość poruszania się po Parku szlakami rowerowymi. Jest ich kilka. **Rowerowy szlak żółty** biegnie od Izbicy do Skierbieszowa wzdłuż południowej krawędzi doliny Wolicy,

Kapliczka na szlaku pieszym ks. Stefana Wyszyńskiego w Marcinówce (fot. K.W.)

Wieża widokowa w Kornelówce (fot. K.W.)

Panorama wsi Wiszenki (fot. K.W.)

Krajobraz zaginiony w okolicach Wólki Orłowskiej (fot. K.W.)

następnie w Skierbieszowie przechodzi na północy jej brzeg i biegnie nim aż do granic Parku w Wolicy Uchańskiej. Szlak oznaczony na zielono biegnie po północno-zachodniej części Parku od Izbicy przez Orłów Murowany, Franciszków, Surhów, Łukaszówkę do Krasnegostawu. **Skierbieszowska Trasa Rowerowa** ma kształt pętli łączącej miejscowości: Skierbieszów, Podhuszczkę, Kalinówkę, Sulmice, Zawodę, Lipinę Starą, Osiczyń, Hajowniki, Szorcówkę, Rozdoły, Sławęcین, Łaziska, Howiec, a stąd dochodzi znów do Skierbieszowa.

Na terenie parku znajdują się też ścieżki edukacyjne i spacerowe. Na początku pierwszej dekady lat 2000. wytyczona została w zachodniej części Parku na terenie gminy Izbica **pieszoroOWEROWA ścieżka przyrodniczo-historeyczna „Stryjowskie Wąwozy”**. Ma ona długość ponad 20 km, oznakowana jest kolorem czarnym, na jej trasie znajdują się też tablice informacyjne. Ścieżka ukazuje osobliwości przyrodnicze Parku: debry, źródła i ich zespoły, dawne stawy, łąki w dolinie Wolicy,

a także obiekty historyczne: zespoły dworsko parkowe, kościół, kaplicę itp. Obecnie (rok 2019) ścieżka jest w nie najlepszym stanie i wymaga odnowienia, co też i w nieodległej przyszłości zostanie przeprowadzone. W roku 2018 wytyczono nową **ścieżkę edukacyjno-spacerową „Skierbieszów-Dulnik-Zawoda-BroczóWka”**. Mierzy ona ponad 8 km i jest pętlą rozpoczynającą się w Skierbieszowie i do niego „powracającą”. Na trasie ścieżki ustawionych zostało 5 tablic informacyjnych, ścieżka jest oznakowana na zielono. Ukazuje obiekty historyczne (cmentarz z I wojny światowej, kapliczki i krzyże) oraz przyrodę Działów Grabowieckich, podmokłe łąki i stawy w dolinie Wolicy, krajobraz rolniczy Parku, a także rezerwat stepowy „BroczóWka”. Prócz tego na terenie Parku znajdują się ścieżki do nordic walking w lesie Pańska Dolina.

Na ścieżce Skierbieszów-Dulnik-Zawoda-BroczóWka (fot. P.S.)

Skierbieszowski Park Krajobrazowy z konia (fot. K.W.)

Park jest także doskonałym miejscem do uprawiania **turystyki konnej**. Mimo, że nie wytyczono jeszcze żadnego oficjalnego szlaku konnego, to jednak są już jego plany i odbywają się rajdy konne. Sprzyja temu nie tylko ukształtowanie powierzchni, które jest ciekawe widokowo ale i może służyć do rajdów treningowych, ale także obecność w granicach Parku dwóch stadnin: **Ranczo „Debry”** w Lipinie Nowej i **Stajnia Bałkanówka** w Bończy-Kolonii.

Obszar Parku jest też naturalnie predystynowany do uprawiania narciarstwa biegowego.

Prócz szlaków i ścieżek istotną jest inna infrastruktura turystyczna. Są to wiaty i zadaszenia zlokalizowane w miejscowości: Łaziska, Hajowniki, Huszczka Duża, w lesie Pańska Dolina. W Kornelówce dużą atrakcją jest kamienna wieża widokowa z pięknym widokiem rozciągającym się na Kotlinę Zamojską aż po Roztocze. Nie mniej malownicze panoramy rozciągają się w okolicach Marcinówki, Wiszenek, Sulmic,

Dębowca, Żułowa, i innych miejsc. Zasób atrakcji uzupełniają izby regionalne, galerie i ekspozycje. W Szkole Podstawowej w Wierzbie znajduje się **Izba Pamięci Orkiestry Włociańskiej im. Karola Namysłowskiego**, w Rozdołach Kolonii znajduje się **Etno-Art Muzeum** prowadzone od lat przez Panią Elżbietę Dudek, w Żułowie znajduje się **Izba Pamięci ks. Stefana Wyszyńskiego**.

Atrakcją dla turystów stanowią także cykliczne wydarzenia organizowane na terenie Parku. Do takich należą coroczne dożynki, **Jarmark św. Kiliana** organizowany w Skierbieszowie czy **Wystawa Zwierząt Hodowlanych, Maszyn i Urzędów Rolniczych** organizowana regularnie w sąsiadującym z Parkiem Sitnie.

Bazę noclegową w Parku stanowią wciąż jeszcze zbyt mało liczne gospodarstwa agroturystyczne m.in. w Skierbieszowie, Krynickach czy Czajkach. Nocleg dla większych grup, choć w warunkach bardziej survivalowych zapewniają szkoły, np. Szkoła Podstawowa w Skierbieszowie.

Na Jarmarku św. Kiliana w Skierbieszowie (fot. K.W.)

Скербешовський ландшафтний парк є одним із 17 ландшафтних парків на території Любельського воєводства. Він був створений в 1995 році і є наймолодшим любельським ландшафтним парком. Зараз його площа становить 35 363,51 га і це найбільший ландшафтний парк у воєводстві. Він оточений буферною зоною площею 12 625,30 га. Парк розташований в межах мезорегіону Дзялі Грабовецькі. Це найвища частина Любельської височини і саме тут знаходиться її найвища вершина – гора висотою 313 м над рівнем моря, біля с. Дембовець. Дзялі Грабовецькі – це підняття, сформоване з відкладів верхньої крейди, перекритих товщею лесів потужністю подекуди до кількох метрів. На формування рельєфу тут впливала водна та вітрова ерозія. Головні річки парку – Воліца, Войславка і Сенніца, які протікають зі сходу на захід, – виробили в улоговині свої долини. Вони впадають у р. Вепш, яка протікає на крайньому заході буферної зони парку. На території парку недостатньо природних водойм, але є кілька комплексів ставів у долинах вищезгаданих річок. Це край, насичений джерелами. Тут знаходиться багато джерел різних типів: джерела у підніжжях схилів долин, пульсуючі і навіть ... артезіанські.

На вершинах добре збереглися ліси, в т. ч. з участю бука, який подекуди займає майже 100% деревостану. У лісах часто можна натрапити на рідкісні види рослин, наприклад: зозулинець, лілія лісова та інші. Цінними територіями є ксеротермічні луки (степи), для охорони яких було створено резерват “Брочувка”. Тут знаходяться такі рідкісні види рослин як зозулинець пурпуровий, вишня степова, різні види вовчка.

На території парку проживає багато рідкісних видів тварин, які перебувають під охороною, починаючи від комах (жук-олень і різні види лускокрилих), земноводних і плазунів (ропуха звичайна, райка деревна, гадюка звичайна, ящірка прудка, болотна черепаха європейська) до птахів (лелека чорний, сова довгохвоста, осоїд, бджолоїдка, дятел чорний, мухоловка мала) і ссавців (борсук, лось, видра, бобер).

Бурхлива історія цього краю залишила численні сліди на терені парку у вигляді хрестів, каплиць і цвинтарів різних періодів. Територія всіяна цвинтарями з часів Першої світової війни (Іловець, Дульник, Паньська Долина, Станіславка) і могилами партизан часів Другої світової війни. Придворні та палацові комплекси теж варті уваги. Вони знаходяться у Сурхові, Орлові Мурованим, Боньчі, Стрию, Калінувці, Удричах, Лазісках. На увагу заслуговують гарні (Орлув Мурований) і старі (Боньча і Скербешув) костьоли. Цікавими також є городища (Скербешув) і руїни замків (Орлув Мурований). Протібно згадати і відомих діячів, пов'язаних з історією регіону

і Польщі. Це такі видатні особи як: Міколай Сенніцький – адвокат XVI-го століття, названий польським Демосфеном, який розробив повний збірник польських законодавчих актів, а у Боньчі заснував кальвінську церкву (нині – костюл); Кастан грабія Кіцкі – філантроп і прогресивна людина XIX-го століття, який збудував в Орлуві Мурованим палац, на основі якого, згідно із заповітом, у тій місцевості засновано костел; Ігнаци Мосціцький – президент II Речі Посполитої, який провів дитинство у маєтку свого батька Фаустина Мосціцького у Скербешові; Роман Свідзінський з Лазіск – землевласник і пропагандист прогресу в сільському господарстві та фермерстві, а також етнограф, який збудував у своєму маєтку в Лазісках завод і гуральню; кардинал Стефан Вишинський – Предстоятель Тисячоліття, який, будучи молодим священником, під час Другої світової війни переховувався в Жулові, Марціновці і Станіславці, а після війни заснував тут римо-католицьку парафію; Марія Ніклевічова – донька останнього власника Скербешова, поетеса і письменниця, авторка повісті для дітей “Гетьман Куба”, події якої відбуваються на цій території у XVII столітті, чи отець Зигмунд Козар – домініканець родом зі Майдану Скербешовського, місіонер, який працював в Україні, відбудував костюл у Фастові під Києвом і там же похований.

Землі парку багато століть були прикордонною територією Польщі і Русі, тому тут можна побачити багато вцілілих пам'яток, пов'язаних з Руссю (Україною) і зі східними християнськими конфесіями. Православні цвинтарі знаходяться у Лазісках, Калінувцях, Скербешові, Вульці Краснічинській. Давні православні або уніатські церкви, які зараз використовують як римо-католицькі костьоли, розташовані в Калінувці, Краснічині, Лазісках, а у Боньчі церква XIX-го століття досі виконує свої функції як православна.

Переклад: Логин Софія